

WIERA MENIOK

Uniwersytet w Drohobyczu
<https://orcid.org/0000-0003-2573-3078>

Druga Jesień. Stawanie się rękopisu

The Second Autumn. The Becoming of a Manuscript

Abstract

The author of the essay presents key figures and symbolic meanings which have shaped the literary and artistic project *Second Autumn* that has been dedicated to Bruno Schulz for over twenty years on the anniversary of his tragic death. The events of *Second Autumn* begin annually on November 19 with an ecumenical meeting at the place where Schulz was murdered. *The Second Autumn* is his only text, the manuscript of which survived and now continues to evolve through the activities of *Second Autumn* – one among countless forms of the author's life after death – life in his work that is stronger than death. *Second Autumn* is a project-mission based on the idea of action dedicated both to Schulz and to all those who have been forever inscribed in the horizon of this mission, including, more recently, those who have given their lives in the war against the Russian invader. The idea of action is also a symbolic act of awakening dormant needs to remember what is the most important and resists oblivion. According to Paul Ricœur, Schulz emerges in *Second Autumn* as a prophet who continues to speak and to remain a figure of crisis. In his writings, he left testimonies of terror. In the cycle *Schulz. Psalms*, Serhiy Zhadan speaks – both in Schulz's and in his own name – of the helplessness and strength of the poet-prophet in the time of catastrophe.

Keywords: Bruno Schulz; Drohobych; *Second Autumn*; manuscript; fragment

Abstrakt

Autorka eseju przedstawia kluczowe figury i znaczenia symboliczne, na których podstawie budowano projekt literacko-artystyczny *Druga Jesień*, od ponad dwudziestu lat dedykowany Brunonowi Schulzowi w rocznicę jego tragicznej śmierci. Wydarzenia *Drugiej Jesieni* corocznie rozpoczynają się 19 listopada od spotkania ekumenicznego w miejscu zamordowania Schulza. *Druga jesień* to jego jedyny tekst, którego rękopis ocalał i wciąż staje się w działaniach *Drugiej Jesieni* – jednej wśród niezliczonych form życia autora po śmierci – życia w jego dziele, które silniejsze jest od śmierci. *Druga Jesień* to projekt-misja oparty na idei działania poświęconego Schulzowi oraz wszystkim, kto na zawsze został wpisany w horyzonty tej misji, ostatnio także poległym na wojnie z rosyjskim najeźdźcą. Idea działania to również symboliczny akt przebudzenia uspiomych potrzeb pamiętania o najważniejszym, niepoddającym się zapomnieniu. W myśl Paula Ricœura Schulz objawia się w *Drugiej Jesieni* jako prorok, który wciąż mówi i wciąż pozostaje postacią kryzysu. W swoich tekstach pozostawił świadectwa grozy. W cyklu *Schulz. Psalmi* Serhij Żadan mówi – w jego i własnym imieniu – o bezsilności i sile poety-proroka w czasie katastrofy.

Słowa kluczowe: Bruno Schulz; Drohobych; *Druga Jesień*; manuskrypt; fragment

O autorce

Wiera Meniok – teoretyczka literatury, schulzolożka, tłumaczka, pracowniczka naukowa i akademicka w Zakładzie Literatury Powszechnej i Polonistyki Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Iwana Franki w Drohobyczu, kierowniczką Polonistycznego Centrum Naukowo-Informacyjnego imienia Igora Menioka w tejże uczelni, inicjatorka i dyrektorka Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu, prezeska Fundacji „Muzeum i Festiwal Brunona Schulza” (Drohobycz, Ukraina). Autorka licznych publikacji naukowych, przede wszystkim schulzologicznych, redaktorka cyklu tomów z materiałami

Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu oraz innych publikacji zbiorowych. Członkini rady redakcyjnej polskich czasopism naukowych „Tekstualia” (Warszawa) oraz „Schulz/Forum” (Gdańsk), także od niedawna – „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” (Warszawa), członkini ZAiKS-u od 2022 roku. Tłumaczka (na język ukraiński z polskiego i polski z ukraińskiego) tekstów schulzologicznych, w tym publikowanych w kwartalniku „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, przełożyła na język ukraiński *Szkice krytyczne* Brunona Schulza i książkę Agaty Tuszyńskiej *Narzeczona Schulza*, czekają na publikację przełożone przez nią na język ukraiński *Baśnie cygańskie* Jerzego Ficowskiego. Trzykrotna stypendystka Programu „Gaude Polonia” Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP (2006, 2008, 2012). Za organizację Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu otrzymała odznaczenie „Za dobrą sprawę” Lwowskiej Kapituły Orderu „Ji” (2009), odznaczona nagrodą honorową „Zasłużona dla Kultury Polskiej” Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP (2012) oraz nagrodą Karpacka Europa Wspólnych Wartości przyznaną przez Forum Europa – Ukraina (2020).

Druga jesień to jedyny tekst Brunona Schulza, którego rękopis nie zaginął. Jedyny jego manuskrypt literacki, który przetrwał II wojnę światową. W czasach grozy znalazł schronienie w archiwum Zenona Waśniewskiego, by potem zostać ocalonym przez Jerzego Ficowskiego¹, a dziś samotnie trwać w katalogu rękopisów swego autora².

Po oddaniu zaległego rękopisu *Drugiej jesieni* do druku w „Kamienie” Schulz napisał do Waśniewskiego: „Pomysł trochę ryzykowny i nie wiem, czy udało mi się dać tę kwintesencję jesieni, którą ma być ten «traktat meteorologiczny»”³.

W tym liście, napisanym dziewięćdziesiąt lat temu, Schulz nazywa *Drugą jesień* fragmentem. Nie opowiada niem czy nowelą, lecz fragmentem. Przypuszcza, że ów fragment jest za długi i nie da się go umieścić w jednym numerze czasopisma. Fragment większej całości i fragment jako całość – ryzykowny pomysł, jakim wciąż pozostaje jedyny ocalały rękopis literackiego dzieła Schulza. Manuskrypt „kwintesencji jesieni”, także kwintesencji własnej jesieni, którą stanie się śmierć na jednej z ulic Drohobycza.

Rękopis *Drugiej jesieni* – fragmentu powstającego „pomiędzy ciosami klęsk i katastrof”⁴ – wciąż jest ryzykownym pomysłem studiów nad „specyficznym klimatem naszej prowincji, pełnym jedynych w swoim rodzaju osobliwości”⁵, który nieodzwrotnie zakłada wyjątki, projektuje miejsca dla Don Kichotów z Soplicowa czy Robinsonów z Bolechowa. Zakłada wyjątki także dla nas – w Drohobyczu – miejscu, gdzie ten „pomysł trochę ryzykowny” wciąż jest uwodzicielski i przerażający, wciąż jest objawieniem tajemnicy na pograniczu życia i śmierci, gdzie nadal staje się jedyny zachowany literacki manuskrypt Schulza.

Corocznie, od ponad dwudziestu lat, dedykujemy autorowi *Drugiej jesieni* naszą wspólną z nim Drugą Jesień – w przestrzeni narodzin rękopisu i nieuchronnie powracającym czasie jego katastrofy. W miejscu życia i śmierci Schulza pielęgnujemy stawanie się jego rękopisu, wznawiamy jego ryzykowny pomysł, wciąż na nowo odczytujemy fragment większej całości, którą jest jego życie po śmierci.

2

Dlaczego Druga Jesień? Próbowałam i nadal próbuję odpowiedzieć na to pytanie⁶, mimo że jedna konkretna odpowiedź nie jest w tym przypadku możliwa ani pożądana, więc wciąż nie wiem i ta niewiedza coraz bardziej, jak w przesłaniu Szymborskiej, wydaje się „zbawienną poręczą”.

Racjonalnej odpowiedzi nie mam, ale mam mocną świadomość dedykacji Schulzowi w rocznicę jego zamordowania jako naszej wspólnej misji⁷ – misji wszystkich, którzy uczestniczyli i uczestniczą w *Drugiej Jesieni* – od jej rozpoczęcia 19 listopada 2001 roku do dziś. Także tych, którzy w 50. rocznicę śmierci Schulza po raz pierwszy zainicjowali spotkanie ekumeniczne w miejscu jego zamordowania – wśród nich Jerzy Ficowski, Władysław Panas,

Druga Jesień. Stawanie się rękopisu

Pamięci Jerzego Jarzębskiego

Małgorzata Kitowska-Łysiak, Jerzy Jarzębski. Dla Schulza i dla nich oraz innych – tych, którzy na zawsze są wpisani w horyzonty tej misji – co roku 19 listopada spotykamy się w Drohobyczu na rogu dawnych ulic Mickiewicza i Czackiego.

Dwa poprzednie nasze spotkania, jak i tegoroczne, które wkrótce się odbędzie, dedykujemy również poległym obrońcom i obrończyniom Ukrainy oraz cywilnym ofiarom rosyjskiej agresji.

Od najsmutniejszego miejsca zamordowania artysty drugojesienne ścieżki rozgałęziają się po całym Drohobyczu – „mieście jedynym na świecie”⁸, w którym stawanie się rękopisu Schulza wciąż jest możliwe. Uczestniczymy w tym tajemniczym i jednocześnie bardzo namacalnym procesie.

Dlaczego Druga Jesień? Oto jedna z możliwych odpowiedzi:

Bruno Schulz napisał opowiadanie o takim tytule. Taki tytuł ma także coroczny projekt literacko-artystyczny, organizowany w rocznicę śmierci Schulza [...] sentencja poetycka „Druga Jesień” wydaje się być metaforą drugiego życia, życia po śmierci Brunona Schulza, jego powrotu do właściwego miejsca, do jego własnych „regionów wielkiej herezji”. Od 2001 roku Druga Jesień zaczyna się zawsze 19 listopada o godzinie 11 Wspólną Modlitwą w intencji Brunona Schulza w miejscu jego śmierci. W Spotkaniu Ekumenicznym biorą udział przedstawiciele różnych wyznań i różnych narodowości. Odmawiany jest kadisz oraz modlitwy za zmarłych w obrządkach rzymskokatolickim, greckokatolickim i prawosławnym. Dzisiaj właśnie Schulz w szczególny sposób przypomina o tym, iż Drohobycz – jego „prowincja osobliwa” – to wielokulturowe miasto o wspaniałych i trudnych losach, o złożonej historii wlotów i upadków⁹.

3

Dzieło silniejsze jest od śmierci. W swojej ostatniej książce *Żyć aż do śmierci*¹⁰ – niedługo przed śmiercią – Paul Ricœur mówi o pragnieniu, by do końca żyć w tym, co jest

ДРУГА ОСІНЬ 2023

на 81-ші роковини загибелі Бруно Шульца

19 листопада / неділя

11:00 Екуменічна зустріч на місці загибелі Бруно Шульца

континент Дрогобич: місця мистецтва

12:00 У домі на Флоріанській, послання від Бруно Шульца: Олександр Максимов / колажі, перформанс
МІСЦЕ: будинок Шульца на колишній вулиці Флоріанській

континент Дрогобич: література

14:30 Стежки слів: Андрій Юркевич, Гжеґож Юзефчук / розмова, читання
МІСЦЕ: бібліотека ім. В'ячеслава Чорновола, вул. Шевченка, 27

поезія як антропологія: короткі поєднання сенсу

16:00 Що чувати / з Яцеком Подсядло розмовляє Павел Прухняк
МІСЦЕ: бібліотека ім. В'ячеслава Чорновола, вул. Шевченка, 27

поезія як антропологія: короткі поєднання сенсу

17:30 Алича / з Остапом Сливинським про *Словник війни* та поетичну антологію *Поміж сирен*
розмовляють Віра Меньок та Данило Ільницький
МІСЦЕ: бібліотека ім. В'ячеслава Чорновола, вул. Шевченка, 27

континент Дрогобич: література

18:30 Лексикон уяви / про українське видання *Шульцівського словника* з Андрієм Павлишиним
розмовляє Віра Меньок
МІСЦЕ: бібліотека ім. В'ячеслава Чорновола, вул. Шевченка, 27

континент Дрогобич: місця мистецтва

19:30 Музей Кімната Бруно Шульца: дрогобицькі фільми Малґожати Бужинської-Келлер, відвідини
/ розповідає Гжеґож Юзефчук
МІСЦЕ: Дрогобицький університет, кім. 33, вул. Івана Франка, 24

20 листопада / понеділок

10:00 – 13:30 Листопадіві читання та дебати: мітизація дійсності

Боґуміла Бердиховська, Левко Микитич, Віра Меньок, Павел Прухняк, Гжеґож Юзефчук,
Моніка Шнайдерман, Остап Сливинський, Лотар Кінкенштайн, Збіґнєв Збіковський,
Юзеф Олейнічак, Данило Ільницький, Мацей Трамер, Наталія Філевич, Маргарита Кондратенко
МІСЦЕ: новий простір Полоністичного центру, факультет української та іноземної філології,
кім. 50, вул. Шевченка, 24

континент Дрогобич: місця мистецтва

12:00 Прогулянка з Гжеґожем Юзефчуком
ПОЧАТОК: біля будинку філологічного факультету, вул. Шевченка, 24

поезія як антропологія: короткі поєднання сенсу

15:00 Вірші, українські теми, Мрожек: зустріч з Анною Насіловською
/ провадять Павел Прухняк та Віра Меньок
МІСЦЕ: Дрогобицький театр, площа Театральна, 1, велика сцена

континент Дрогобич: театр

16:30 *Серенада* за Славомиром Мрожеком / вистава
Дрогобицький музично-драматичний театр, реж. Олександр Король
МІСЦЕ: Дрогобицький театр, площа Театральна, 1, велика сцена

поезія як антропологія: короткі поєднання сенсу

18:00 З доріг і повернень: Ольга Ольхова-Сухомлин та Юлія Бережко-Камінська
/ розмова, читання віршів, провадить Єва Райська
МІСЦЕ: Дрогобицький театр, площа Театральна, 1, камерна сцена

континент Дрогобич: музика

20:00 Марічка / концерт музики етно
МІСЦЕ: Дрогобицький театр, площа Театральна, 1, камерна сцена

вхід на всі події – вільний!

організатори:

Мілітаристичний
науково-інформаційний
центр ім. Віра Меньок

почесний патронат:

співпраця:

медійні партнери:

організатори зобов'язуються дотримуватись вимог воєнного стану в Україні

Spotkanie z Anną Nasiliowską: prezentacja biografii Sławomira Mrożka, prowadzą: Paweł Próchniak, Wiera Meniok, 20.11.2023.
Fot. Igor Feciak

w nim silniejsze niż śmierć. W „projektowaniu sobie siebie poza śmierć”¹¹ Ricoeur myśli przede wszystkim o życiu w dziele, które ma większą siłę niż śmierć. Wiara w nieśmiertelną siłę dzieła wyjaśnia jego wypowiedź o samobójczej śmierci własnego syna w porównaniu ze śmiercią Mircei Eliadego:

Kilka dni po tej katastrofie w Chicago, gdzie się schroniłem, towarzyszyłem aż do progu śmierci memu przyjacielowi Mircei Eliademu i byłem w pewien sposób przygnębiony – widocznym i natarczywym – kontrastem pomiędzy tymi dwoma losami, z których tylko jeden pozostawi po sobie ślad dzieła, drugi nic z tego rodzaju, przynajmniej w ludzkich oczach¹².

Schulz pozostawił po sobie ponadczasowy „ślad dzieła” – daremnie w czasach totalitaryzmów starano się go wymazać. Wciąż jest w nim obecny – w jego dziele, które wciąż się staje, którego rękopis nigdy nie jest samotny, nawet jeśli fizycznie ocalał manuskrypt tylko jednego fragmentu.

Druga Jesień to jedna wśród niezliczonych dróg stawania się rękopisu dzieła Schulza – w Drohobyczu i na całym świecie – zarówno *Drugiej jesieni* będącej odrębnym fragmentem opublikowanym w „Kamienie” oraz fragmen-

tem całości *Sanatorium pod Klepsydrą*, jak i całego dzieła pisarza i artysty. Wraz z tekstem jego życia i śmierci. Wraz z życiem po śmierci. I nieprzerwanym stawaniem się jego rękopisu, także w działaniach Drugiej Jesieni.

4

Misja Drugiej Jesieni polega na idei działania. Na drogach rozpoznania rzeczywistości, w której Schulz przez długie lata był w jego własnym miejscu – wcześniej nieznanego, a obecnie odkrywanego i przyswajanego – Druga Jesień kieruje się strategią ciągłego działania w środowisku społeczno-kulturowym, a nie faktu w nim dokonanego, lecz niekoniecznie przezeń przyswojonego.

Paweł Próchniak – współtwórca kilku ostatnich edycji Drugiej Jesieni – wyjaśnia to tak:

Ważną dyrektywą programową Drugiej Jesieni jest prowadzenie namysłu o charakterze poznawczym w taki sposób, by przekładał się on na działania wychodzące naprzeciw kulturowym i społecznym zobowiązaniom zarówno humanistyki, jak i sztuki. Dlatego Drugą Jesień współtworzą – na zasadzie komplementarności – prezentacje dociekań naukowych i działania artystyczne, a całość jest formą synergii poznającej myśli i poznającej wyobraźni

oraz performatywnie uobecnianej pracy pamięci i odpominania (jako formy poznania – kulturowej anamnezy)¹³.

Druga Jesień – jako uobecniana idea działania – dąży do rozbudzenia pamięci, również tej, która dotąd była poza zasięgiem pamięci personalnej czy wspólnotowej. Zmierza do przebudzenia niekiedy uspiomych potrzeb odkrywania i pamiętania tego, co najważniejsze, co nie jest podwładne prostym mechanizmom zapominania.

Druga Jesień niejako przypomina, że stać nas na coś więcej niż tylko na „papierową imitację, [...] fotomontaż złożony z wycinków zleżałych, zeszloczonych gazet”¹⁴, jak w finale Schulzowskiej *Ulicy Krokodyli*.

5

Od początków Drugiej Jesieni przyjmujemy, iż Schulz był prorokiem. Nawet jeśli – jak w *Piosence o końcu świata* Miłosza – był tylko mędrcom-staruszkiem, „który byłby prorokiem, / ale nie jest prorokiem, / bo ma inne zajęcie”. Schulz miał inne zajęcie – tworzył rękopis dzieła silniejszego niż śmierć. W rozważaniach Ricœura o profetycznym wezwaniu i figurze proroka czytamy:

Prorok jest postacią kryzysu. [...] mniej lub bardziej stereotypowa postać, w jakiej opowieści o powołaniu zostały przekazane pismu, potwierdzają wolę proroka-pisarza wpisania się w tradycję profetyczną, od Mojżesza do ostatniego proroka, który mówi¹⁵.

Schulz mówił i wciąż mówi. Był i nadal jest postacią kryzysu. W 2023 roku Druga Jesień po raz drugi odbyła się podczas pełnowymiarowej wojny z rosyjskim najeźdźcą. W czasie grozy ukraiński poeta Serhij Żadan zadedykował autorowi *Drugiej jesieni* cykl „Schulz. Psalm”, w którym nieprzerwanie trwa historia siły i bezsilności misji poety-proroka – wspólna historia Schulza i jego własna:

Jam ten, który nie jest w stanie niczego zatrzymać,
jak tysiące tych, którzy nie są w stanie niczego zatrzymać,
tysiące tych, co nawet we freskach śmierci
do końca chcą dopatrzeć się logiki twojego mistrzostwa¹⁶.

W parku, nieopodal tablicy pamiątkowej wmurowanej w chodnik na rogu dawnych ulic Mickiewicza i Czackiego, od kilku miesięcy znajduje się Aleja Pamięci – miejsce uhonorowania żołnierzy poległych na froncie w obronie Ukrainy. Również taka – być może nieprzypadkowa – forma stawania się rękopisu *Drugiej jesieni* i całego dzieła Brunona Schulza. Czy także i ją przepowiedział w wizjach katastrofy, jak w tej z opowiadania *Wichura*?

Ogromne buki koło kościoła stały z wzniesionymi rękami, jak świadkowie wstrząsających objawień, i krzyczały, krzyczały.

Dalej za dachami rynku widziałem dalekie mury ogniowe, nagie ściany szczytowe przedmieścia. Wspiwały się jeden nad drugi i rosły, zeszytniały z przerażenia i osłupiały...¹⁷

Przypisy

- ¹ *Słownik schulzowski*, oprac. i red. Włodzimierz Bolecki, Jerzy Jarzębski, Stanisław Rosiek, wyd. II, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2006, s. 94.
- ² Zob. portal Schulz/forum – Rękopisy Schulza – Utwory literackie: <https://schulzforum.pl/pl/zrodla/utwory-literackie>, dostęp: 12.09.2024.
- ³ Bruno Schulz, *Księga listów*, zebrał i przygotował do druku Jerzy Ficowski, wyd. II, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2002, s. 71.
- ⁴ Bruno Schulz, *Opowiadania. Wybór esejów i listów*, oprac. Jerzy Jarzębski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989, s. 226.
- ⁵ Tamże.
- ⁶ Zob. Wiera Meniok, *Wiosna, której jeszcze [wciąż] nie było...*, a jutro *Druga Jesień*, „Konteksty” 2022, nr 1–2, s. 131.
- ⁷ Zob. Zbigniew Benedyktowicz, Paweł Próchniak, Wiera Meniok, Grzegorz Józefczuk, *Planeta Schulz w kosmosie SchulzFestu. Rozmowa o Międzynarodowym Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu*, „Konteksty” 2019, nr 1–2, s. 12–13.
- ⁸ Bruno Schulz, *Opowiadania...*, dz. cyt., s. 325.
- ⁹ *Druga Jesień. Czytania listopadowe w Drohobyczu*, red. Wiera Meniok, Grzegorz Józefczuk, „Akta Schulziana” 2017, nr 2, s. 6.
- ¹⁰ Paul Ricœur, *Życie aż do śmierci oraz fragmenty*, przeł. Anna Turczyn, Universitas, Kraków 2008.
- ¹¹ Paul Ricœur, *Krytyka i przekonanie. Rozmowy z François Azouvim i Markiem de Launay*, przeł. Marek Drwięga, KR, Warszawa 2003, s. 222.
- ¹² Tamże, s. 134.
- ¹³ Paweł Próchniak, *Druga Jesień, Drohobycz*, „Konteksty” 2021, nr 3, s. 16.
- ¹⁴ Bruno Schulz, *Opowiadania...*, dz. cyt., s. 80.
- ¹⁵ Paul Ricœur, *Miłość i sprawiedliwość*, przeł. Marek Drwięga, Universitas, Kraków 2010, s. 109–110.
- ¹⁶ Przekład Bohdana Zadury, zob. oryginał: Сергій Жадан, *Скринниківка*, Meridian Czernowit, Чернівці 2023, s. 108.
- ¹⁷ Bruno Schulz, *Opowiadania...*, dz. cyt., s. 87.